

Halkın Ruhî Hazinesi

Türkmenistan'ın bağımsızlığına kavuşması, onun ilk başkanı olan S.A. Niyazov'un yurdumuzun ekonomisinin, kültürünün ve sanatının revaçlanıp gelişmesi için yol gösterici siyaseti Türkmen edebiyatının, bütün edebî mirasımızın etraflıca, derinden öğrenilmesi, araştırılması ve halka ulaştırılması için geniş imkânlar meydana getirmektedir.

Türkmen halkının eskiden beri gelen oldukça zengin ve çok çeşitli folklor ve edebî mirası vardır. Onun her bir örneği, Türkmen halkının şairane zihninin, eksilmez kaabiliyetinin edebî mahsulü olup, asırlar boyu hayrın serden, adaletin adaletsizlikten üstün gelmesi için hizmet etti. Bu ruhî hazine binlerce yılın devamında halkımızın zihin eleğinden geçerek, defalarca işlenerek millî ruhumuza, gelenek ve göreneklerimize, dinî inançlarımıza karıştı. Atalarımızın akıl ve ferasetinden çıkan dostluk, bağımsızlık, barış gibi mukaddes mânâları, fikirleri kendinde topladı. İşte bunun için de Türkmen folklorunun ve edebî yaratıcılığının tarihinde iz bırakan ve halkımıza hizmet eden eserlere biz, millî servetimiz hükmünde bakmaktayız.

Halkımızın zengin edebî mirasını bir yere toplayıp, neşredip onu geniş okuyucu kitlesine ulaştırmak Türkmenistan'ın, bütün dünya halklarının dikkatini çektiği bu devirde zaruridir. Bu edebî mirasın müştakları Türkmenistan'ın sınırlarının dışında da çoktur. Türkmen halkının tarihi ve edebiyatı etraftaki komşu devletlerin -İran,

Afganistan, Hindistan ve diğer devletlerin- tarihî ve edebiyatı ile alakalıdır. Türkiye ve diğer Türk cumhuriyetleri ile ise, aynı kökten gelmenin ve uzun yüzyıllar aynı dil ve edebiyatı ile birlikte yaratmanın birikimini paylaşmaktadır. Aynı şekilde kaderin bir cilvesi olarak, vatandan ayrı düşen ve adı geçen ülkelerde ve dünyanın diğer devletlerinde yerleşen kardeşlerimizin de bu büyük kültürel zenginlik ile tanışma istekleri ve hevesleri şüphesiz vardır. Bu zarureti de gözönünde tutarak hazırlanan "Türkmen Edebiyatının Antolojisi" adlı bu eser, Türkmen halk edebiyatının bütün türlerinden örnekleri, "Korkut Ata", "Köroğlu" gibi destanlardan parçaları ayrıca binlerce yıllık eski ve klasik edebiyatımızın büyük temsilcilerinden başlayarak, günümüz yazar ve şairlerimizin sanatını da içine almaktadır. ***

Antolojide halk şiirinin çeşitli türlerine yer verildi. Bu örnekler, Türkmen halkının sanat anlayışı ve idrakinin uzun tarihî devirler sonucunda ne ölçüde, olgunlaştığına, onun şairane, ruhunun çok çeşitliliğine; gelişmesine şahitlik etmektedir. Halk şiirinin tema çeşitliliği, mana, mazmun zenginliği, türlerinin çokluğu bu görüşün delilidir. Bunu, buraya alınan halk şarkıları, türküleri, ağıtlar, sayışmacalar, küştdepdiler, zikir ve Ya ramazan bentleri de göstermektedir.

Halk nazımının tür hususunda böyle çeşitliliğe sahip olmasını sağlayan esas kaynağın halkın hayat tarzı olduğu açıktır. Her türün kendine özgü

mânâ ve mazmuna, sanatsal hizmete sahip olması, halkın, hayatın türlü hadiselerini, inançlarını, gelenek ve göreneklerini, toyunu-yasını, sevincini-kederini, arzusunu, isteğini manzum olarak beyan etmeye yetenekli olduğunu açıklamaktadır.

Bu hususta halk şarkıları (aydımları), hayatın özgün güzellik mayasını, kaynağını hatırlatmaktadır. Gelin ve kızların güzelliğini, zerafetini, edebini, vatanseverliğini, kahramanlığını vasf etmeye çalışmaları da esasen bunun içindedir. Mâniler, ninniler, moncuğatdılar, toy şarkıları ve ağıt gibi türler de meydana getirilen manzum bentlerin çoğunun, kadın kalbinin sanat mahsulü olması asla rastlantı değildir. Doğrusu şudur ki, onlar, Türkmen kadınının şairane ruhunun çok eski devirlerden beri bütün cemiyet şuuruna, dimağına tesir ettiğinin göstergesidir.

Bu durumun halk nazımının çeşitli türlerinde farklı durumlarda görüldüğünü belirtmemiz gerekir. Meselâ kızların grup grup olup mâni söylemeleriyle ananın veya kızkardeşin... küçük çocuğa söyledikleri ninninin mânâ ve mazmunundaki farkını ayırmak zor değildir. Oysa mâni bentlerini büyük kızın güzel, bahtlı hayat, vefalı yar hakkındaki arzulan, "Doğduk depeden yurdumdan, sıladan" ayrı düşmesiyle ilgili kederi kaplamışsa; ninnilerde henüz akı karayı seçemeyen çocuğu avutmak, onu tatlı uykuya daldırmak için, salıncağa koşulup söylenerek, onun gelecekte Vatanı koruyacak yiğit veya eli hünerli güzel, çiftçi yiğit veyahut da halıcı kız... olmasını arzulayan mânâ beslenir. İki durumda da sade, yanık bir terennümle beraber şirin, tatlı bir ses yalnız başına sassız, yankılanır; söylenir.

Nitekim, mâni (şarkı) söylenirken boğazı, gırtlakçı oynatmak (bokurdak lelesi) veya her dörtlüğün sonunda "ıhımmıl-ıhımmıl" şeklindeki sözleri hususiyle ayrı bir ahenkte tekrarlamak (ıhımmıl lelesi) neticesinde elde edilen sesle ninnilerin tabiatına mahsûs olan "sanavaç" (sayışmaca) ahengine benzer havayı ve bir de, onların her dörtlüğünün sonunda söylenilen "huvvahuv" tekrarının estetik duyu hizmetini onlara katmak mümkün değildir. Elbette, bunların yapılmasıyla ortaya çıkan durumları antolojide sunulan bentlerde ayrı ayrı göstermek mümkün değildir. Bu örnekler sadece onların şekline bağlı olan bir yönünü görmeye, göstermeye imkân vermektedir.

O da, bu nazım örneklerinin esas itibariyle yedi heceli mısralardan oluştuğu ve her dörtlüğün kendi başına bir manayı, bir fikri anlatmaya yeten rubailere benzediğidir.

Bu hususta onların yanma halk nazımının moncuğatdılar, toy şarkıları, küştcdpdiler gibi türlerini de katmak gerekir.

İcra edilişleri yönünden moncuğatdılar, husûsi bir özelliğe sahiptirler. Onlar, takvim şiirinin bir şekli olup, adetçe, nevrüz-yeni yıl gecesi söylenilir. Büyük kızlar, akranlarından birinin evine toplanıp her biri sadece renginden ayırt edilebilen öz boncuğunu sulu küreye veya tabağa atar/Türün adlandırılması da bununla ilgilidir/. Ondan sonra sevinçli veya hasretli bir şiir, bendi makamla söylenirler. Bundan sonra küçük bir kıza kaptan boncuk çıkarttırılır. Boncuk kiminse, dörtlüğün mazmunu, konusu ona bağışlanır. Onun özelliğine göre boncuk sahibini sevinç veya keder bürür.

Mazmun yönünden bakınca toy şarkılarının Türkmen halkının toy kurmak geleneği ile ilişkili olduğu, onun adından bellidir. Aynı şekilde doğrudan doğruya evlilik düğünü ile onların yakınlığını ayrıca belirtmek gerekir. Demek, bu şairane bentler, en sevilen bir gelenekle alakalandırılarak halkın gelenek-görenek nazımının büyük bir kısmını özünde toplamaktadır. Onun bir çok bendi, evlenen kızın evlendiği gençle güzel, hoş bir halde yaşaması, gençlerin ve anne-babalarının, bacıkardeşlerinin, dünürlerin dostluğu, düğüne gelen halkın mutluluğu... için koşulup, ahengi, makamı yönünden nazım, şiir güzelliğine, görkemine bürünmüştür.

Toy, düğün şarkılarının içinde saklanan, sindirilen latifeli, nükteli ahenklerle, hafif mizah o güzelliğe, görkeme süs, bezek verir. Olduğu sonraları ortaya çıkan/Esasen, Türkmenistan'ın batı taraflarında/küştpepdilerin tabiatında da bu söylenenlerin, belirtilerin çoğu vardır. Esasında fark, küştpepdilerin dans, oyun hareketleriyle birleşmesinden, onların sanat heveslilerinin repertuarlarında da çok tutulmasında, sevilmesinden, aslının eski zikir türünden olmasında aranılrsa, belki, daha doğru olurdu.

Türkmenler "Toy, düğün ile yas birlikte gelir" der. Bilge halkın bu ifadesi, hükmü, hayatın sevinci ile kederinin birbirinden ayrı olmadığını belirtir. Aynı şekilde toy geleneği ile bağlı şarkıların olması gibi, yas tutmak ile alakalı ağıtların da olması tabiidir. Esas, hakiki ağıtlarda halkın gelenek görenek şiirinin, bir görünüşüdür. Mana bakımından çocuğun, eşin, bacı-kardeşin... ölümü ile ilgili gama, kedere esaslanıp, onların en güzel hallerini, sıfatlarını kederli sesle; makamla tarif eden o örnekleri, şekil yönünden bir şekilde hesaplamak zordur. Başka türlü söylersek, merhumun güzel, hoş hatırası için söylenen ağıt bentlerinin ara-

smda Türkmen halk nazımının, poeziyasının çeşitli şekillerine ait misalleri bulmak mümkündür.

Belirtilmesi gereken başka bir hususiyet de, Türkmenlerin bazı tire ve tayfalarında ağıt "şarkılarını" ayrıca söyleyenler vardır. Onlar yas yerine sadece bu iş için çağırılırlar. Buna göre de ağuların tesiri bu icracının, ağıtçının ustalığına bağlıdır.

Bilindiği gibi, komünist ideolojinin hüküm sürdüğü zamanlarda halkımızın dinî inançlarını baltalama noktasına gelinmiştir.

Bu dönemde halk şiirinin "zikir", "Ya ramazan" gibi türlerinden tamamıyla yüz çevrilmesi, bunun neticesidir. Antolojide bu türlere yer verilmesi, millî mirasımızın her bir türüne aynı gözle bakmanın ilk denemesidir. Elbette "zikir"de, "Ya ramazan" da bizim geçmişimizde çok yaygındır. Geleneğe göre "zikir"i hastalan iyileştirmek, tedavi etmek için şamanlar (porhan), dansla birlikte söylerlermiş. Zikir bentlerinde münacât ahenklerinin, makamının, dinî ruhun güçlü hissedilmesinin bir sebebini de bunda aramak gerekir. Onların arasında Meşrep Divana gibi belli şahısların adına bağlı bentlerin, dörtlüklerin olması bu sebeple ilgili olsa gerektir.

"Ya Ramazanlar" hakkında söylemek gerekirse, o kıt'aların, bentlerin oruç tutmakla /Ramazan ayında/ ilgili takvim poeziyasının, nazımının bir türü olduğu açık bir gerçektir. Grup grup toplanıp kapı kapı dolaşan ve ev sahiplerine alkış söyleyen; dua eden, iyilik, güzellik dileyen "Ya ramazancılar"ın söyledikleri şiirler de çeşit çeşittir. Bu çeşitlilik onların şekline de, kuruluşuna da, mazmununa da aittir. Allah taala'ya sığınmalarla, yalvarmalarla ve Hz. Muhammed'e salavatlara yoğrulan kıt'alarla birlikte, geleneksel halk şiirinin örnekleri, karışarak, birleşerek o çeşitliliğe büyük mânâ zenginliği vermektedir.

Türkmen halkının arasında: "*Akılın varsa akıla uy; akıl yoksa, nakıla (atasözüne)*" şeklinde bir düşünce vardır. Atasözleri kısa cümlelerde derin mânâlar anlatmanın en kâmil örneklerini, kendilerinde toplamışlardır. Onlar, halkın asırlar boyunca oluşturduğu hayat tecrübesinin, insanların aralarında ve cemiyetle ilişkisine, hayvanların özelliklerine, karakterlerine, tabiat hadiselerine uzun uzun bakması, tecrübe etmesi esasında oluşan neticelerdir. O neticelerin değerini, kıymetini kaçırmaya şüphesi, tehlikesi yoktur. Antolojide bunların güzel örneklerine yer verilmiştir.

Bilmecelerden söz etmek gerekirse, onların insanın kendi kendine düşünme melekesini geliştirmedeki hizmeti inkâr edilemez. Kuruluş, yapı yönünden bir cümleden, bütün bir dörtlüğe kadar

olabilen; hikaye şeklinde ve ezgili mısralarla da söylenen, birkaç mânâyı mecazî anlamda bir şeye benzetme veya değiştirme şeklinde gösteren; ifade eden bilmeceler, ayrıca genç nesli terbiye etmede de büyük bir hizmete sahiptir. Antolojide sayısmaca, yanılmaç, "yomak" gibi türlere de yer verilmiştir. Bunların da yukarıdakilere benzer işlevleri gözönünde tutulmuştur.

Genel olarak alınca masallar, halk hayalinin, düşüncesinin fevkalâde kudretlerin üzerlerinde toplanan türlerdir. Türkmen halk masalları, hayvan masalları, peri masalları ve realist masallar olmak üzere üç gruba bölünürler. Bu bölünme, masalların tür, janr bütünlüğüne hâle getirmez, aksine, onun sanat değerinin, geleneğinin çok çeşitli, çok fazla karakterli olduğunu tasdikler. Başka türlü söyleyecek olursak hayvan masalları, hayatın gerçeklerini mecaz; bir şekilde dile getirirler. Doğrudur/önceleri hayvanlar alemiyle tabiat âlemine bakışta insanlar, hayvan masallarının kahramanlarına olduğu gibi bakıp onların haslet ve hareketlerini açıkça, tabii haliyle şekillendirmişlerdir, fakat sonraları onlara bakışın sınırları genişleyip, onların hareket ve hasletlerini insan hayatıyla aynileştirme, birleştirme hali oldukça güçlenmiştir, fazlalaşmıştır. Daha doğrusu, hayvanlar âleminde olan hadiseler, onların hayat mücadelelerine, güçlülük ve acizlik, zayıflık, hilekârlık ve dürüstlük anlayışlarına, kurallarına çok iyi dikkat eden, gözlemleyen insanoğlu, onlar hakkındaki masallarına mecazi anlam ahenklerini iyi bir şekilde sindirmiştir; yerleştirmiştir. İşte bunun için de "münbir sapalakçı tilki", "açgöz möcek", "cüda güyçli yolbars", "adatdan daşan ayılgañç yılan", "övüncen sıçan", "inancan geçi" ve başka onlarca tipin her birinin şahsında insan hayatına ait hasletler ya cezalandırılmaktadır, ya da ödüllendirilmektedir. Bu bakımdan hayvan masallarında genellikle aciz, zayıf hayvanların güçlülerden üstün çıkmasında (misal olarak, "Aldanan Möcek"de) insanların acizlere kötü davranması sosyal problemine dikkat çekme anlayışı vardır. Veyahut da "Kırk Kelleli Yılan" masalı gibi örneklerin şahsında dostluk düşüncesinin, idealinin dolaylı olarak anlatılmasını, ifade edilmesini ve buna benzer durumları görmek mümkündür. Demek ki hayvan masallarının fikri yapısı oldukça geniş mânâyı sahip olup çoğu zaman insan hayatıyla uygun düşer. Böyle mânâları kısa şekilde konuda, herhangi belli bir vakayı birkaç hayvanın birbiriyle ilişkisi esasında ifade etmek bu çeşit masalların sanat tabiatına has bir özelliktir. Birden bire ortaya çıkan bağlantı, aniden beliren engel ve düğüm noktası sonucun hemen oluşmasını sağlar.

Kısaca ifade edince, peri masallarının yapısı, kuruluşu çok fazla zorluklarla ve rastlantılarla doludur. Bu, genellikle bir masalın bünyesinde bir çok vakanın anlatılması ve birkaç sujetin işlenmesiyle sağlanır.

Realist masallar, ilk önce, hakikate oldukça yakın olmalarıyla temayüz ederler. Kâh adeti, geleneği ifade etme, kâh tenkidi anlatıma yaklaşma, kâh da nükteyle dolu olma esasında olan her bir masalın kendisine uygun sujet ve kompozisyonda, yapıda tasvir edilen bu gerçeklik, bu tip masalların genel tabiatını, özelliklerini belli eder. Daha doğrusu realist masallarda, esasen, insan temsilcilerinin tabiatına uygun, hakikate lâyük ilişkilerinin ifadesini, beyanını görmek mümkündür. Aynı zamanda fakir-fukara sınıfının temsilcilerinin problemleri, onların adaletsizliklere karşı mücadeleleri, çare aramaları, akıl ve ferasetleri bu tür masalların mazmununu oluşturur. Böylece, realist masallarda hayır ve şerrin, akılcılık ile aptallığın, iyilik ile kötülüğün mücadelesi genellikle tam gerçek, durumlarda, insan hayatına uygun esaslarda geçer. Bu mücadelede, halkı temsil eden esas kahramanların akıl ve feraseti, uzak görücülüğü, adil ve dürüst hareketleriyle çeşitli adaletsiz tiplerin yaptıklarına, açgözlülüklerine, ahlaksızlıklarına karşı konulmaktadır. Kötü karakterlerin manevi ve fiziki yönden dağılması, yenilmesi bu tip masalların muhtevasını oluşturur.

Türkmen halk yaratıcılığı, komedi sanatının en güzel, en hoş türü olan fıkra bakımından oldukça zengindir. Özellikle onların belli tarihî ve folklor kahramanlarının adlarına bağlanarak anlatılma özelliği güçlüdür. Bu hususta Efendi (Nasrettin Hoca), Mirali-Sultan Hüseyin, Kemine Aldarköse, Keymir Kör, Capbaklar, Esenpolat, Niyazveli Karı gibi tiplerin etrafında, herbiri bazı özelliklere, özgünlüklere sahip olan fıkraların toplandığını ayrıca belirtmek, söylemek mümkündür, üstelik onların bir kısmı birçok halkın arasında meşhur olan tanınan, uluslararası karakterli eğlence tipleri olarak bilinseler de (özellikle Nasrettin Hoca ve Aldarköse/, Mirali-Sultan Hüseyin, Kemine, Keymir Kör, Capbaklar, Esenpolat, Niyazveli Kan gibi tipler Türkmen folklorunun millî fıkra kahramanları (olarak) tanınır. Fakat onların da halk içindeki yaygınlığı aynı değildir. Mirali-Sultan Hüseyin'in, Kemine'nin ve Keymir Kör'ün hareket sahası, Capbaklar'ın, Esenpolat'ın ve Niyazveli Karı'nımkinden daha geniştir.

Söz konusu edilen fıkra kahramanlarının her birinin kendisine has bazı özellikler, nişanlar vardır. Bu, onların çoğunun aslında tarihî şahsiyet ol-

malarının işaretidir. Başka türlü söylersek, onlar, devirlerinin hakim şahsiyetleriyle veya belli adamlarıyla kendilerine has "söz savaşı" yaparken anlatılmaktadırlar. NasreKin Hoca'nın Timur ile aslı, meşhur Nevai'nin şahsiyeti olan Mirali, prototipi. XV. asırda Horasan Şahı Sultan Hüseyin Baykara olan Sultan Hüseyin (Soltansöyün) ile, Keymir Kör'ün Nadir Şah ile, Niyazveli Karı'nın Govşut Han ile "söz yarıştırmaları, savaştırmaları" bu söylenenlere örnektir.

Lâkin fıkraların tabiatına mahsus olan bir durumu daha belirtmek gerekir. O da, fıkra metinlerinin hepsini, fıkra kahramanlarının kendileri tarafından meydana getirilen metinler veya onlarda anlatılan olayları, o kahramanların hayatlarında kendi başlarından geçmiş gibi kabul etmenin güçlüğüdür. Onlara halkın istek ve arzularının, onun sanatsal fantazisinin mahsûlü olan folklor tipleri olarak yaklaşmak doğru olur. Elbette, bu durum onların gerçeklerden; tarihi olmalarından tamamiyle ayrıldıklarını göstermez. Buna karşılık hakikatle hayalin karışıklarını gösterir. Meseâ fıkraların Keymir Kör grubuna kahramanlık ahenginin hakim olması, Kemine'de gariplere ve fakirlere yardım etme arzusunun ve cimrileri cezalandırma meylinin güçlü hissedilmesi, Mirali-Sultan Hüseyin ile bağlı olanlarda devleti idare etmeyle ilgili hareketlere yer verilmesi gibi işaretler bu şekilde söylemeyi temin eder.

Aldarköse ile ilgili fıkra örneklerinde şeytan gibi tam fantastik tiplerle de karşılaşırız. Bu da boşuna değildir. Bunun sebebini Aldarköse'nin tam folklor tipi olmasında, çoğu zaman masalcılık geleneğinin içinde hareket etmesinde, bu durumlarda ise dev gibi tam peri masalı tipiyle birlikte hareket etmesi özelliğinde aramak gerekir.

Capbaklarla Esenpolat'tan bahsetmek gerekirse, onların birincisi, dört kardeş olarak kabul edilen şen, neşeli tiplerin "bütünleştirilmiş" bir tip olarak hareket etmesidir. İkincisi ise, insan karakterindeki noksanlıkları, bozuklukları, basit gerçek hareketlerle sözleri cezalandıran, tenkit eden tip olarak göz önünde canlanmaktadır. Buna göre de bunların hareketlerinde (özellikle Capbaklarınkinden/oldukça acizliği, beciriksizliği; bir çeşit "aptallığı" görmek, mümkündür. Yalnız bu durumların komedi sanatının çok renkliliğini temin eden edebî usûllerin çeşitliliğinin bir neticesi olduğunu unutmamak gerekir.

Türkmen folklorunda halk destanı (eposu) ayrı bir yere sahiptir. Dilden dile geçip, aktarılıp, çeşitli dil yadigarlarıyla günümüze ulaşan halk eposu çilekeş halkın hayatı ile yakından alakalıdır.

Türkmen halkının eski edebî mirasının ayrılmaz parçasının biri olan halk destanı, kendisini meydana getiren halkın yaşadığı, başından geçirdiği hayatını mahirâne bir şekilde anlatıp asırlardan beri halk arasında yaşamaktadır. ¹¹ Doğu halklarının folkloru incelenirken, halk eposu şekli, masalcılık destanı (eposu), destancılık eposu gibi türlere bölünür. Günümüze kadar var olan ve incelenen tekstoloji kaynaklarına göre, masalcılık eposu, esasen kıssa ile oluşturulan ve ezbere söylemeye uygun olan epik eserlerdir. Böyle eserler irticalen söylenirken onların sadece hikâyeleri, kıssaları dikkate alınır, saz aletleri kullanılmaz.

Doğu halklarının, aynı zamanda Türkmenlerin de folklorunda destancılık hikâye tarzı eposunun oluşması, "çalgı-şarkı" sanatıyla oldukça alakalıdır. Kıssa ile şiirin karıştırılmasından meydana gelen destan şekliyle, böyle eserlerin sanat eseri hükmünde elden ele geçip okunmasıyla birlikte onların düğün ve eğlencelerde bahşılar tarafından "dutar" ve "gıcak"ın eşliğinde anlatılması göz önünde tutulmuştur. Büyük hacimli ve özgün kahramanları olan böyle eserler, yapı ve mazmun yönünden epik eserlerin de lirik şiirlerin de elementlerini kendisinde toplar. Başka türlü söylersek, destan (epos) türü, edebî yaratıcılığın iki büyük türünün -Epikanın ve lirikanın- sıkı bir şekilde yakınlaşmasıdır.

Destanın kıssa ve şiir ile karıştırılarak oluşturulması, onun şarkı ve saz yardımıyla söylenmesi için özellikle iyi olmuştur. Türkmen halk bahşılan esasen 7, 8 ve 11 heceli murabba şeklindeki şiirleri şarkı olarak besteleyip söylemişlerdir. Şiirin bu şeklinin destanlarda daha çok karşılaşılması, halk arasında çok yayılması, onların şarkı olarak coşkun bir şekilde söylenmesine çok uygun olduğundandır. Böylece, destana şiirin katılması, onun bahşılar tarafından söylenmesini, halk içinde çok yayılıp, halka mâl olmasını hızlandıran faktörlerden biridir.

Bahşılar tarafından sürekli söylenilmesi destanların sanatsal yönden çok gelişmesine, dil yönünden de halkın günlük konuşma diline yaklaşmasına uygun şartlar oluşturur. Öbür taraftan, bu destanların destancı tarafından türetilen metinlerinden uzaklaşarak, folklor eserlerine çevrilmesine de sebep olur. Folklor ilminde belli bir metnin bu, süreci yaşamasına, anonimleşme, folk* lorlaşma denir. Folklorlaşma, destanların musanniflerinin unutulmasını birlikte getirir. Böylece, doğu Türk boylarında, aynı zamanda Türkmenlerde de yazarları (massanifleri; ilk söy-

leyenleri) belli olan ve musannifleri belli olmayan destanlar grubu oluşur. Musannifleri belli olmayan destanlar, esasen, halk destanı adıyla adlandırılıp genellikle folklor ilmi sayesinde öğrenilir. Aslında şekil bakımından destanların bu iki grubu birbirinden farklı değildir. Doğrudur, yazarlı, bahşılar tarafından söylenilmeyen destanlarda yazılı edebiyatın, edebiyat araştırmalarında söylenildiği gibi, kitabî stilin, özellikleri oldukça çok muhafaza edilmiştir.

Türkmen folklorunda halk destanlarının içine "Köroğlu", "Şasenem-Garıp", "Hüylukga-Hemra", "Sayatlı Hemra", "Aslı Kerem", "Ncccp Oğlan" gibi irili-ufaklı destanlar girer. Destancılık (Hikayecilik) stilinde oluşturulan bu eserler, mazmunlarına göre kahramanlık destanları, realist aşk destanları, fantastik aşk destanları ve hakiki destanlar diye türlere bölünür. Kahramanlık destanı türüne esasen "Köroğlu" eposu girer. Türkmen folklorunun "liriki-epiki" türünün esasını teşkil eden bu güzel eserlerin vaktinde üstad bahşılardan derlenip günümüze ulaşması, onların Türkmen edebî mirasının, dilinin büyük yadigarı olmaları sevindirici durumlardan biridir. Bu iş, Türkmen edebî mirasını araştıranların, öğrenenlerin ilk neslinin, halk için yaptıkları büyük bir şeydir.

Mazmunu ve edebiliği yönünden söz konusu destanlar terbiye edicilik, eğitici ve öğretici önemiyeti olan eserlerdir. Pelvan Bağşı, Magtımğurlı Garhev, Palta Garaev, Bayer Bayramov, Öre Kakacanov, İlamana Annaev, Akcagül Mıradova, Ballı Mütgeldiev gibi meşhur halk bahşılan tarafından bu destanların onlarca yıldır anlatılması, söylenmesi onların mazmun ve sanat yönünden oldukça gelişmesine, tam halk eserine çevrilmelerine sebep olmuştur. Bu yüzden, onlar yazarın (musannifin) söylediği ilk şekilden ayrılarak, uzaklaşarak hakikî folklor eserine çevrilmişlerdir.

Türkmen halk bahşılan tarafından sürekli anlatılması adı geçen destanları da söyleyen bahşılan da meşhurlaştırır. Pelvan Bağşı'nın ve Magtımğurlı Garh'nın büyük halk bahşılan olarak meşhur olmaları; şöhret kazanmaları sadece onların halk türkülerini ustaca söylemelerine bağlı değildir; güzel "Köroğlu" eposunu; sanat değeri yüksek, aydın mazmunlu "Şasenem-Garıp", "Hüylukga-Hemra", "Sayatlı Hemra" gibi destanları ezbere bilip, ömür boyu söylemelerine de bağlıdır. Dedeleri de meşhur bahşılar olan Pelvan Bağşı'nın ailesinde "Köroğlu" eposunu söylemek, nesilden nesile aktarmak büyük bir geleneğe dönüşmüştür. "Köroğlu" eposun bu meşhur bah-

şıdan derlenen nüshası oldukça kıymetli el yazmalarından biridir. Eposunun 12 kolunu içine alan bu elyazma "Köroğlu"nun neşri hazırlanırken "esas" olarak kullanılan nüshalardan biridir. Eposunun Ata Govşudov tarafından tertip edilen ve 1941 yılında neşredilen metnine sadece bu elyazma, kaynaklık etmiştir.

Bahşılar tarafından coşkun bir şekilde söylenilip gelen "Köroğlu" eposu ve halk destanları toy-cğence meclislerinin esas bezeklerinden, süslerinden birine çevrilir (biridir). Halkı vatan sevgisi, kahramanlık, insan sevgisi, dosta, yoldaşa sevgi, millete, vatana vefa gösterme, doğruluk çalışkanlık gibi yüksek ideallerle, düşüncelerle terbiyelemekte, eğitmekte büyük rol oynamıştır. Adı geçen destanlar, özellikle de kahramanlık destanı "Köroğlu" ve meşhur "Şasenem-Gaîp" hikâyesi Türkmen edebî mirasında ortaya çıkan sanat hadiselerinden biridir. Bu eserler, Türkmen halkının geçmişte düşünüş, akıl yürütme ve yaratıcılık kabiliyetinin çok üstün olduğuna şahitlik etmektedir.

Türkmen edebî mirasında destan yapısında meydana getirilen ilk eserlerden biri meşhur "Korkut Ata" eposudur. Türkmenlerin ecdadları olan Oğuzhanların hayatı, yaşayışı hakkında olan bu meşhur destanda halkın feraseti, anlayışı topluca gösterilmektedir. "Köroğlu" destanı ve diğer bahsedilen hikâyeler tarihî ve fantastik vakaların esasında meydana getirilir. Halkın anlayışı, feraseti, hayatı ve halk efsaneleri bu eserlerin bünyesine sokulmuştur.

Türkmen halk hikâyeleri, Türkmen edebî mirasının büyük bir hazinesidirler. Günümüzde onlar, bahşıların ağızından zevkle dinlenilmesinden öte, defalarca neşredilerek okuyucuların sevip okudukları eserlere çevrildiler. Antolojiye "Korkut Ata" ve "Köroğlu" destanlarıyla "Şasenem-Garıp", "Hüyrlukga-Hemra", "Sayatlı Hemra", "Aslı Kerem" ve "Necep Oğlan" hikâyelerinden parçalar yerleştirildi.

Türkmen halkının yazılı edebiyatı çok eski ve çok çeşitlidir. Fakat, ne yazık ki, Türk boylarının en eskilerinden biri sayılan, sanat kültürü çok yaygın olan Oğuzların-Günümüz Türkmenleri'nin ecdadlarının tarihî ve edebî mirası hakkında bilinen sebeplerle, bugüne kadar doğru bir ilmî fikir, görüş belirtilmedi. Şahsiyet kültürünün egemenliği altında kalan XX. yüzyılın ellinci yıllarında Türkmen halkı da diğer Türk boyları gibi, öz kültürel köklerinden tamamiyle uzaklaştı. Tabiatı ve ruhî bakımdan yakınlığına bakmadan, eski dil

yadigarlarından, Orhon-Yenisey abidelerinden, Oğuzname'den, Korkut Ata'dan, Orta asrın Kaşgarlı Mahmut, Balasagunlu Yusuf Has Hacip, Hoca Ahmet Yesevi, Nesimi, Burhanettin Sivashı, Ali, Nevai, Fuzulî gibi meşhur vekillerinin sanatından uzaklaştırıldı. Fakat, adları bütün dünyaca bilinen F.Korş, V.Radlov, S.Malov, V.Bartold, A.Samoyloviç, Ahmet Zeki Velidi, F.Köprülüzade, E.Bertels, A.Şerbak, V.Jirmunskiy, V.Gordlevskiy, A.Kononov, M.Hamraev gibi şarkşinasçılar, Türkmen halkının eski edebî mirasının köklerinin VI.-VIII. asırlardan beri geldiğini defalarca belirtmişlerdir. Son yıllarda edebiyat incelemeleri, araştırmaları ilminin sonuçları, Nusay, Altmdede, Abivert, Köneürgeç, Merv, Saragt ve Anev gibi yerleşim yerlerinde yapılan arkeolojik çalışmalar, halıcılık, altıncılık, sazıcılık, musikşinaslık sanatı hakkında günümüzde elde edilen belgeler, gerçekler, ilmî kanaatler 3'ukarıda adı geçen âlimlerin görüşlerinin doğruluğunu ispat eder.

Meşhur Türkmen edebiyat araştırmacısı Rahman Recebov'un doğru olarak belirttiği gibi, "Ongin Abidesi", "Kültigin abidesi", "Bilge Kağan abidesi", "Tonyukuk Abidesi", "Kulı Çor" ve "Moyun Çor abidesi" bölümlerinden ibaret olan Oğuz-Orhon abideleri, "Korkut Ata" eposu, Kaşgarlı Mahmut'un "Divanü Lügat'it-Türk" adlı sözlüğündeki atasözleri ve şiir bentleri Türkmen'in Oğuz devri edebiyatıdır.

Abulgazi'nin "Şecre-yi Terakime" /Türkmenlerin Şeceresi"/ ve XI. asrın edebî yadigarı Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" eserleri ve Fars, Arap, Türk ve Çin dillerindeki bir çok kaynak, Türkmen halkının tarihinin, edebiyatının binlerce yıldır yolunu ışıklandıran yadigarlardır.

Orta Asya'da çeşitli devirlerde, çeşitli özelliklerde sufilik akımları ortaya çıkar. XII. asırda Ahmet Yesevi tarafından kurulan Yeseviye, XIV. asırda Bahaeddin Nakşibendi tarafından oluşturulan Nakşibendiye, XVI. asırda Şeyh Sefa tarafından kurulan Kalenderiye tarikatları bunlara örnektir.

Sufiliğin "Cehriye" yolunu kuran Hoca Ahmet Yesevi, kendisinin şiir mirası/hikmetleri/ ile XII. asırda, doğu edebiyatının meşhur temsilcilerinin derecesine, ulaşır. Onun şiirleri "Hoca Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri" adıyla tanınır.

Totaliter rejimin ve durgunluk yıllarının baskıcı ideolojisi Hoca Ahmet'in hikmetlerini terk-i dünyaya, sufiliğe çağırın zararlı eserler olarak değerlendirilip onları neşretmeyi ve öğrenmeyi yasaklamıştı. Onun sanat mirası, aruzun zor, güç ölçüsünden *uzak*, Türk boylarının hepsinde

anlayabileceği bir dilde söylenilen yadigar olmasından başka daima Allah'ı hatırlamak, onun adıyla yanmak, tevekkül sahibi olmak, mülayim olmak, kibirlenmemek, dervişe, miskine yardım etmek, hakim olsan da halkına zulüm etmemek, reyanın halinin ahvalinin iyileşmesi için gayret etmek, nefse uymamak, haramdan kaçmak, helâl kazancın ile yaşamak gibi güzel hasletlere çağırıldığı için de ehemmiyetlidir.

Ali Şir Nevai, Mahtumkulu gibi söz ustaları Hoca Ahmet Yesevi'yi kendilerinin üstadı saymaktadırlar. XIII. asırda Anadolu'da yaşayan Türkmen şairi Yunus Emre de Hoca Ahmet Yesevi'nin talimatını, fikirlerini yayma işinde çok etkili olmuştur. Yunus Emre, Tapdık Emre adlı Sufinin terbiyesiyle olgunlaşan bir şairdir. Bu hususta şairin kendisi de "Yunus'a Tapdık'tan oldu hem Barak'dan Saltug'a" diye söylemiştir.

Yunus, XIII. asrın meşhur sufisi ve Bektaşî tarikatını kuran Hacı Bektaş'la ve Konya'da yaşayan Celaleddin Rumi ile yakın ilişkide olmuştur. Celaleddin Rumi, Yunus'a çok büyük değer vermiştir. O "*Ben hangi mertebeye çıksam, bu Türkmen kocası Yunus'un izini önümde gördüm*" diyerek onun mertebesinin yüksekliğini göstermektedir.

Yunus Emre'nin şair olarak yaptığı en büyük hizmetlerinden biri şiiri, halk şiirine, nazmına, halkın hayatına yakınlaştırmasıdır; şiiri insanın kaderiyle, talihiyle birleştirmesidir.

Eserleri Arap-Fars dillerinde meydana getirme, geleneğinin yaygınlığına bakmadan Yunus, şiirlerini öz ana dilinde söylemekle, Türk kavimlerine aydın, anlaşılır çok güzel bir edebî miras bırakmıştır. Onun aruz vezninde söylediği gazel türündeki eserlerinde de iç kafiyelerle ahenklenen ritimler vardır. Mesela,

. ". *"Söz vardır, keser savaşı, söz vardır, kesdire başı,
Söz vardır, agulu aşı, bal ile yağ ede bir söz".*

Yunus'un miskine, acize yardım etmek, gıybetten uzak durmak, kişinin aybını, hatasını söylememek, nefsin peşinden gitmemek, zor halde sabretmek, tatlı dilli olmak, aç gözlülüğü kötü görmek, insan ömrünün kısa olduğunu hatırlatıp yarışarken cemiyet için güzel şeyler yapmak, ölünce kötü adla anılmamak gibi cemiyetin, yaşayışın ahlakını düzeltmeye yönelik çağrışıları yedi yüz yıldan fazla bir zamandan beri nesilleri eğitmektedir.

Yunus'un sanatındaki güzel fikirler, Türkmen klasiklerinin, bu cümleden büyük Mahdumkulu'nun ve babası Dövmemmet Azad'ın sanatlarında daha da geliştirilmiştir.

XVI. asır şairi Şah İsmail Hataf'nin bazı şiirleri, doğrudan doğruya Yunus'u tekrarlamaktadır. Ali Şir Nevai'nin, Muhammet Fuzûli'nin bazı gazelleri, Mahdum Kulu'nun "Yeldim Tut", "Yusuf diye diye" adlı şiirleri Yunus'un tesiriyle meydana getirilmiş eserlerdir.

XIII. asırdan itibaren Türk edebiyatı büyük bir gelişme göstermiştir. Oğuz-Türkmen şiirinin koşma türünü unutmayan ve hece ölçüsü sisteminde mahir olan, ayrıca Yusuf tipini özgün sanat usulleriyle bezeyen Ali (1183-1240), aşıkla maşuğun aşkınamelerini veren Harezmi (XIV. asır), teinisi kullanmada önüne şair geçirmeyen ve güzel gazelleri, rubaileri, tuyuğlarıyla şöhret kazanan Ahmet Burhaneddin Sivaslı (1345-1398), şiir söylemedeki, şiir düzmedeki büyük sanatkârlığının yanında mertliğin, sözünde durmanın sembolü olan Seyit İmadeddin Nesi mi (1370-1417), Karakoyunlu Türkmenler'in beyi olup, zamanının çoğunu savaşlarda geçiren, fakat bize şiir divanını miras bırakan Cahanşî Hakıkî-Garagoyunlu (1397-1467), Hint ve Urdu dillerini çok iyi bilmesine bakmadan, bir çok şiirini Türk dilinin özsuuyuyla sulayan Bayram Han ve başka birçok şair, yazar Türk edebiyatını kalkandıran, geliştiren söz ustalarıdır. Bu edebiyata, gazelin esas tür olarak girmesiyle birlikte aruz vezni hakim olmuştur. Bu devrin edebiyatının hikâyeleri de Arap-Fars edebiyatından geçen mesnevi şeklinde yazılmıştır.

Ali Şir Nevai, zamanında daha da gelişen bu Türk dilli edebiyat "Kur'an"da ve Arap-Fars edebiyatlarında işlenen konulara yeniden Türk dilinin libasını giydirmiştir. Sonunda kahramanlık ve sufilik tarzındaki hikâyelerin yeni şekilleri meydana getirilmiştir. Bu gelenek XVI-XVII. asır hatta XVIII.-XIX. asır Türkmen edebiyatında da devam ettirilmiştir.

Ancak XVI-XVII. asırlarda Türkmen edebiyatının tabiatında değişiklikler meydana gelmiştir. Bu devrin Türkmen şairleri Arap-Fars şiirinden geçen türlerden, şekillerden, aruz vezninden uzaklaşmaya başlamışlardır. Onlar, eski Türk şiirinde kullanılan koşuk (koşma; dörtlük) şeklini edebiyata getirmişlerdir. Koşuk, dörtlük ile birlikte Türkmen dilinin kaide ve kanunlarına uygun olan hece ölçüsü sistemi de yazılı edebiyata yeniden getirilmiştir. Buna örnek için Karacaoğlan'ın (1606-1690) şiirlerini göstermek mümkündür. Onun eserleri 7, 8 ve 11 heceli dörtlük şeklindeki şiirlerdir. Bahşı, sazende ve gezengin olan şairin "Kara Değil mi?", "Kırmızı" şarkılarının sözünü de, ezgisini de çıkardığı düşünülmektedir. İhtiyarların söylemesine göre, "Arkaç kaldı,

Aynam- Ov!" şarkısına ortaya çıkararak da, "Ayna" ezgisine kudret veren de Karacaoğlanmış. Şairin vatan sevgisi, ayrılık azabı, sevginin, aşkın lezzeti ve gam, gussası, gariplik ve misafirperverlik hakkındaki beş yüze yakın şiir mirası duygu zenginliği ve gücüyle, tesiriyle insanı hayran bırakmaktadır.

Haydargülü Türkmenin yaratıcılığı XVII-XVIII. asır Türkmen edebiyatında bir yeniliktir. Haydargülü'nün ilk neşre olan "Tuhfetü'l-Esrar" (Sırlar Hediyesi) hikâyesi, "Nasihatname", "Tarihname" bölümleriyle birlikte insanın dış görünüşünü anlatan, işleyen "Hal'emame" bölümü olan "Behçet efza" (Gönül alıcı) adlı kıssa ile yazılan eseri okuyucular için ilginç bir yadigârdır.

XVI-XVII. asırlardan başlayarak Türkmen edebiyatında bir özgün akım daha ortaya çıkmıştır. Tarihten öğrendiğimize göre, eski zamanlarda halk edebiyatında şiir ile hikâyenin, vakanın içiçe, karışık olduğu Türkmen halk kitapları meydana getirilmiştir. Bu olayla şiirin karıştırılmasıyla, içiçe sokulmasıyla oluşturulan kitapların Türkmen destan türüne ait eserler olduğu açıktır. Söz konusu devirde Türkmenlerin destancılık geleneğine dönmesi, Türkmen edebiyatının tür, şekil, fikir tema ve sanatsal olarak ifade etme, anlatma usulü bakımından önceki asırların edebiyatından ayrılmaya başladığını, böylece millileşme yoluna girildiğini ve XVIII. asrın klasiklik temelini, kaidelerinin konulmaya başladığını gösteren bir durumdur.

Türkmen edebiyatının klasiklik derecesine çıktığı devir olan XVIII. asır, "altın asır" sayılmaktadır. Bu asır, Nurmuhammed Andalıp (1660-1740), Dövmemmet Azadı (1700-1760), Şeydayı, Şabende (1720-1800), Magtımğulı (1733-1783), Gayıbı, Magrupı (1735-1810) gibi edebiyatın direği olan pehlivanları verdi.

Nurmuhammed Andalıp Türkmen edebiyatını, bu sıradan bütün Orta Asya halklarının edebiyatını da ezgili koşma, muhammes, müstezad gibi şekillerle zenginleştirmede şiirin derecesini, bayrağını yükseğe çıkarmada çok işler yapmış bir söz ustasıdır. Tarihî temalarda olan "Oğuzname", "Risale-i Nesimi" poemalarını yazarken, halkın tarihi, hayatı, ikbali ile ilgili meseleleri öz ustalık eleğinden geçirmeyi başarmıştır. "Sagdı-Vakgas", "Kıssa-i Fırgun" mesnevîlerinde, gelenekleşen konuları işlemiş olsa da, birçok yenilikler getirmiştir. Bu eserlerinde, nazmın, kadimi ezgili koşuk şeklini kullanarak eserlerinin halk tarafından kolay anlaşılır olmasını sağlamıştır. Andalıp'm yine büyük bir hizmeti de şudur, orta asırlarda geri bırakılan hikâye türüne yol açmasıdır. O "Yusuf-Züleyha",

"Leyli-Mecnun", "Babarevşen", "Zeynelarap" hikâyelerini yazarken hece ölçüsüyle olan koşuk şeklinde yazılan şiirler kadar, aruz vezninde olan gazel, muhammes, murabba, müseddes vb. şekillerden de oldukça faydalanmıştır. Farsça şiirleri Türkmen Türkçesi'ne tercüme etmede ve tahmiş türetmekte onunla boy ölçüşebilecek biri yoktur.

XVIII. asır Türkmen edebiyatı hakkında söz söylenince, önce bu devrin edebiyat temsilcilerinin devir birlikte hareket ettiklerini, devirin öne çıktığı meselelerden dışarıda kalmadıklarını, sanatlarını halkın ikbali için kullandıklarını belirtmek gerekir.

Edep-terbiyenin atası olan Dövmemmet Azadı, terbiyeli nesillerin dağılık bir halde dış talancılara (düşmanların) atlarının ayakları altında kalmasını istememiş, birleşen devlette yaşamalarını arzu etmiştir.

Bu durumu, "Arap dili, oldu diller güvesi" diyerek Türkmen halkının öz dilinin, medeniyetinin revaçlanmasını, gelişmesini isteyen Şeydayı'de de, "Saz ile sohbeti yaman demeyin" deyip, Buhara emirinin karşısına çıkan Garayıbı'da da, kahramanlık, savaş temalarını çok işleyen, eli-yurdu koruyan yiğitleri vasf edip namertleri kötüleyen Gurbamalı Magrupı'da da görürüz.

Büyük Mahtumkulu ise Türkmen halkının ikbalini, kaderini öz ikbali ile denk gören koçak, kahraman olarak halkın yüreğinde yaşamaktadır. Onun akılla, ferasetle yoğulan, insanı, insanlığın en güzel sıfatlarına çağırarak eserleri, nesillerin edep kitabına çevrildi. Halk onun eserlerini ruha ruh katan bir kudret, güç olarak kabul etmektedir.

Mahtumkulu'nun güzel geleneğini devam ettiren XIX. asır Türkmen edebiyatı, çeşitli stilli, çok burçlu şiiri tema yönünden genişleten, çoğaltan yetenekli şairler verdi. Bu devirde Seyitnazar Şeydi (1768-1830), Memmetveli Kemine (1770-1840), Gurbandurdı Zelili (1800-1852), Mollanepes (1810-1862), Talibi (1766-1848), Dosmemmet (1815-1865), Meteci (1824-1884), Zıncarı (1791-1880), Bayii Şahır (1810-1890), Misgingılıç (1845-1905) gibi şairler Türkmen edebiyatının esas sütununu meydana getirdiler. Arif, Gurtoglu, Abdısettar Kazı gibi XVIII. asrın sonunda XIX. asrın birinci yarısında veya ortalarında yaşayan şairler de şiirde derin iz bıraktılar. Bunlardan başka XIX. asrın sonunda, XX. asrın başında Türkmen halk şiiri (aydını-saz) repertuarını şiirleriyle bezeyen, klasik edebiyatın kaidelerini, geleneğini devam ettiren Nobatniyaz-Sayı, Durdı Bağşı, Dovan, Yagmır, İsmayıl, Atanıyaz, Gulaş, Dövmemmet Balgızıl, Gara gibi şairler de yetişti.

Adı geçen şairler, sanat özellikleriyle birbirlerinden tamamiyle ayrılırlar. Onlar genel sanat kuralları olan dil, tema, fikir yönünden birleşmeler de sanat, yaratıcılık yolları, akımları bakımından ayrılırlar.

XIX. asırda Türkmenistan'ın durumu kritik olduğu için, tire-tayfaların birleşme süreci geciktiği için önce vatandaşlık teması öne çıktı. Seyitnazar Seydi'nin kahramanlık ruhuyla yoğrulan "Lcbap, Hoş İndi", "Dönmenem, Begler", "Baralı, Begler", "Bedevsuvar İndi", "Goçaklar" gibi şiirleri tam olarak onun şairlik stilini, yolunu anlayışını belirlemektedir. Şair, bir taraftan dostluğu, kardeşliği dile getirmekte, diğer taraftan vatani, yurdu dış düşmanlardan koruma fikrini, düşüncesini öne sürmektedir. Bu tür şiirler, sadece Seydi'nin şairlik özelliğini, sanat anlayışını belirtmekle kalmaz, o devrin tarihi durumunu da belirtmektedirler. Şairin şiirleri açıklığı ve tarihi mazmunu yönünden devrindekilerden ayrılır.

Memmetveli Kemine, devrinin sosyal meselelerini cesaretle ortaya koyan, keskin hicivli eserleri ile tanınan bir şairdir. Bu temayı geliştirmekle o, yaşadığı devrin ruhunu, durumunu açık bir şekilde gözönüne getirmeye yardım etmiştir. Onun "Garip", "Gariplik", "Barında", "Beyle", "Kazım" gibi şiirleri hicviye tarzında olsa da "Zülpün", "Örter Meni", "Ogulbike", "Ogulmenli" gibi şiirleri şairin lirizm türüne kattığı büyük katkılardır. Bunun gibi, Kemine Sanat kurallarını (sanatları) çok kullanan, şiirin dilini zenginleştiren bir şairdir.

İşlediği tema, ele aldığı uyandırdığı mesele ve stiliyle ayrılan şairlerden biri de Gurbandurdı Zelili'dir. Zelili, sosyal ahenkli, derin bir hümanizmle yoğrulan şiirleriyle devrinin diğer şairlerinden ayrılır. Onun şiirlerinde devrinin, yaşadığı yerin, gördüğü, çektiği eziyetlerin, zorlukların izlerini görmek mümkündür. Devletmemmet Azadi'nin torunu, büyük Mahtumlulu'nun yeğeni olan Zelfî, o ustaların yollarını devam ettiren vatancı şairdir. "Vatanım Seni", "Elli Yaşın İçinde", "Harayım Döndü" gibi şiirleri onun şairlik, sanatçılık yüzünü çok iyi yansıtır.

XIX. asırda olan üç savaş: 1858-1859 yıllarında İran ordusunun Garrıgala, sonra 1860-1862 yıllarında Saragt'a, Marı'ya yürüyüşü, 1879-1881 yıllarında Rus ordusunun Göktepe'yi işgal etmesi edebiyatta derin izler bıraktı. Abdısetdar Kazı "Cengname"yi yazmış, Dovan, Misgingılıç, Meteci gibi şairler de Saragt, Göktepe savaşlarına değinmeden geçemediler. Bu, o devrin edebiyatının en önemli, en zaruri meselelere yöneldiğini de göstermektedir.

XIX. asır Türkmen edebiyatının bütün temsilcilerine mahsus olan üç noktayı ayrıca belirtmek gerekir.

Öncelikle şiirsel dil kaideleri bu devrin bütün şairlerince aktif olarak kullanıldı. Mollanepes'in şiiri, lirizmi geliştirmede büyük bir rol oynadı. Ona boş yere "aşk mülkünün şahı" denilmiyor. O, "İstetki Gözel Yarı", "Saçın", "Arzuv Eyler", "Mahmalın Çeti", "Oyanmadın", "Nazlı Yar", "Yay İmdi" gibi Lirik şiirlerinde şairane yüzünü göstermiş, "Zöhre-Tahir" destanı ile de bu türün gelişmesine değil, bütün XIX. asır şairlerinde sanat inceliklerini, kurallarını bolca görmek mümkündür. Onlar ayrıca sevgilinin hasletini açmakta, onun dış güzelliğini tasvir etmede, büyük başarı göstermişlerdir.

İkinci olarak, XIX. asır Türkmen edebiyatı, hadiseleri genel; mecazi, beyan etmekten, açık, kesin beyan etmeye tamamiyle geçti, demek mümkündür. Bu edebî örneklerde Türkmenistan'ın adeta her yerinin özelliklerini, tasvirini, halkın millî hasletlerini, karakterini görmek mümkündür. Bu edebiyat, doğruluğu, inceliği, dil tatlılığı, güzel dilliliği ile önceki edebî gelenekleri, anlayışları güzel bir şekilde devam ettirdi. Sonra, eskiden gelen insaf, ahlak, mertlik, namertlik gibi anlayışları da belli tiplerin şahsında vermeyi başardı.

Üçüncü olarak XIX. asır edebiyatı yalnızca aşk, sevgi, vatanperverlik ve ahlak gibi temaları işlemekle kalmadı. O peyza lirizminin, şiirinin güzel örneklerini de verdi. İşte bu faktörler, bu edebiyatın umumi niyetini, arzusunu, sanatsal dercesinin yüksekliğini açıkça gösterir.

XIX. asır, kendi sanat anlayışını, XX. asra geçince iki büyük alamet belirdi. Onların biri, koşuk şeklinin diğer şiir şekillerinden üstün çıkması, oldu. Koşuk, bugün dahi yaratıcılık özelliğini korumaktadır.

İkinci olarak, en çok işlenen konu yine sevgi, aşk teması olarak kaldı. Fakat lirik kahraman tipi, kalıp halinde değil de, canlı, gerçek hayata yakın, geleneği-göreneği, karakteri, psikolojiyi ve millî karakteri iyi gösterebilen tipe, karaktere çevrildi. Daha ziyade kadın tiplerine mahsus olan bu özellik, sonraları tarihî-gerçek haslette geliştirildi.

Yirminci asır Türkmen edebiyatı gelişme ve olgunlaşma bakımından birçok değişiklikleri başından geçirdi. Geçen yüzyılların hayali, "kanatlı" şiirinden, halk yaratıcılığından edebiyatından tesir alan ve onların esas kaidelerini bünyesine alan edebiyat, bu asrın başlarında ayağını hayatın ger-

çeklerine koydu. İki asrın arasında yaşayan Bayram Şairin, Körmolla'nın, Durdı Qılıç'ın, Mollamurt'un eserlerinde esas lirik kahraman Şah kızı, şehzadeler, vezirlerin vekillerin oğulları ve kızları olmadığı gibi, onların vazifeleri de etrafını çeviren Türkmen insanının hayatını göstermekten ibaret oldu. Durdı Qılıç'ın "Amansoltan", "Çıkırın", "Eşekli", Körmolla'nın "Arının", "Palav", "Çay", Mollamurt'un "Menlikan", "Neşkeş", "Kindikli", "Guvak Apa", "Gayıp Gassap" gibi onlarca şiirleri buna şahitlik eder. Her ne kadar sade olmasa da, o eserler halka yakındı. Bununla birlikte yirminci yılların ortalarından itibaren başka bir yenilik de kendini göstermeye başladı. Bu zamana kadar Türkmen edebiyatında esase şiir türü egemenlik sürmekteydi. Dünyanın gelişmiş edebiyatlarına mahsus olan diğer türler-nesir, drama ve diğer küçük edebî türler, henüz daha tam olarak kendilerini gösterememişlerdi. İşte, o sırada az da olsa, o türlerde de eserler ortaya çıkmaya, yazılmaya başlanmıştı. Berdi Kerbabaev, Agahan Durdiev, Ata Govşudov, Amandurdı Alamişev, Şalı Kekilov, Çarı Aşirov, Gürgenli Ahundov, Abdilhekim Gulmuhammedov gibi yazarlar, şairler dramaturglar vb. edebiyatı öğrenciler yaratıcılık faaliyetlerine daha o vakitler girişmişlerdi. Önce poemalar (uzun şiirler), hikâyeler, uzun hikâyeler (povest), dram eserleri neşredilmeye başlanmıştı.

Genel olarak, Sovyet hakimiyetinin yeni kurulduğu bu yıllarda halka okuma-yazma öğretmek için birçok faaliyetler yapılmıştı. Son zamanlarda onun faydalı tarafları da görünmeye başlamıştı.

Yirminci yılların ilk nesir eserleri olarak, B. Kerbabaev'in "Garşa Guda", "Açlık", "1916 ncı Yıl", "Obada Bolan Vaka", Y.Nasırlı'nın "Yigrimi Beş Yıldan Sofi", A. Gürgenli'nin "Gul Oğlu Murat", A.Durdiev'in "Annagözel", "Hıyal Deryasında", "Bagtılı Giz Bagdatda", "Bürgüt Pençesinde Bir Gözel", gibi hikâyelerle, uzun hikâyeleri (Povestleri), dramlardan A. Govşudov'un "Zakaspi Frontı", "Ganlı Cennet", B. Kerbabaev'in "Tirekkeş ve Tebipler", Ayıtcan Haldurdiev'in "Galınsız", Şemseddin Keriminin "Aycemal" gibi piyeslerini göstermek mümkündür.

Yukarıda adı geçen ve diğer bütün eserlerde esasen sosyal ve sınıf meselesi, o devrin öne sürdüğü ideoloji nokta-i nazarından değerlendirilmiştir. O eserlerin çoğunun sanat değeri düşüktü. Neşriyat faaliyetinin gelişmesine rağmen, sanat değeri olan eserlerin neşredilmesi yavaştı. Alfabe, edebî dil meselelerinde değişkenlik devam etmekteydi. B. Kerbabaev, A. Durdiev gibi

yazarlar bu meselede geçmiş edebî mirasımıza, Mahdumkulu, Andalıp, Seydî, Zelifî, Mollanepes gibi ustaların eserlerine dayanmış olsalar da, Türkmen diline Rus ve başka halkların sözleri aralıksız bir şekilde sokulmaktaydı. Yirminci yılların sonlarından itibaren edebî eserlerde partiyi ve onun liderlerini övüp yükseltmek meylî oldukça yaygınlaştı. Bu durum, Türkmen şiirinde de açık bir şekilde görünmekteydi. Bu tür eserlere "sosyalizm eserleri" deme düşüncesini yerleştirme faaliyeti de devam etmekteydi. Fakat, yine de her durumda da hakiki mânâsında realizmle yoğrulan, ileri, gelişmiş edebî geleneğimizi liyakatiyle devam ettiren eserler de sürekli çıkmaktaydı. Stalin'in ve onun hemfikirlerinin kültü yerleştikçe "Halk düşmanlarını", "Burjuva milliyetçileri"TM aramak ve onları bulup öldürme işi de güçlenmekteydi.

Bu durum edebiyata ve san'ata da yansıyor. Yirminci yılların sonlarından itibaren başlayarak A.Gulmuhammedov gibi güçlü edebiyatçılara "kara don" (iftira) giydirilmişti. Otuzuncu yıllarda X. Deryaev Sibiryaya sürgün edilmişti; B. Kerbabaev göz hapsi altındaydı; N. Sarıhanov, partiden atılmıştı. O yıllarda; şimdi ölmüş, olan veya hâlâ daha yaşayan yazarlardan bazıları "Türkçülük"ü yadıkları için suçlanmıştı. Ancak otuzuncu yıllarda B. Kerbabaev, A. Govşudov, A.Durdiev, N.Sarıhanov, Ç.Aşirov gibi yazarlar eser üstüne eser vermekteydiler. H. Deryaev'in "ikbal" romanının birinci cildi "Ganlı Pençeden" adıyla neşredilmişse de halka ulaşmamıştı. Kırkıncı yılların başlarına kadar "Aygıtlı Adimin" birinci cildi neşredilmişti. N.Sanhanov'un, A. Durdiev'in küçük hikâyeleri (novellaları) ve hikâyeleri okuyucunun hoşuna gitmekteydi. A. Govşudov "Perman" romanını tefrika ettirmekteydi.

Genç yazarlardan bazıları yazma yaratıcılık işine girişmişti ve ilk eserlerini neşretmişlerdi. Onların arasında H. Durdiev, R. Seyidov, H. Şükürov, A. Kekilov, P. Nurberdiev, T. Esenova, B. Seytekov, G. Muhtarov, A. Köpekmergen, H. Çarıev, A. Tçnazarov, K. İşanov, B. Soltanmyazov ilh. vardı. Bunların dışında halk şairleri adı verilen Durdı Gılıç, Bayram Şahir, Ata Salih, Nuri Annagılıç vb. de vatancılık, vatan sevgisi temalarında şiirler söylemekteydiler. Şöyle bakınca otuzuncu yıllarda edebiyatın gelişmesi ve olgunlaşması tertipli, düzenli bir şekildeydi.

Fakat edebî sürecin gelişme yoluna yaklaşıncı onda bir ahenksizliğin, bozulmanın olduğunu açıkça görmek mümkündür. Bu kaideli, dü-

zenli gelişme tek taraflıydı. Egemen olan sistemi övüp, arşa çıkarmak gerekti; onu tenkit etmek mümkün değildi. Karakterler sistemi herhangi bir ölçünün kalıbına uymazsa, o zaman o eser realist olarak kabul edilmezdi. Bunun için o devrin en başarılı tiplerini gözden geçirip baksak, onların ak veya kara olduğunu görürüz. Perona, ölçüye ya tamamiyle uymaz, ya da her yönüyle uyar; karışık tipler yok gibidir. Bu durumda hakikate uygun eserleri meydana getirmek kolay değildir. Fakat "Aygıtlı AdlınY'de Artıg'm, Halmazar Bay'm, Pökgi Vala'nın, Aşır'm Ayna'nın tipleri, 'IkbaF'da Suhan Gatı'nın, Berdi'nin, "Şükür Bağşı'da Şükür'ün, Mehmetyar Han'ın Çapık Serdar'm, "Kitap"da Velmirat ağa'nın tipleri üstün çıkan muvaffak olan tiplerdir.

Sözkorusu edilen devirde oluşturulan bazı eserlerde günümüz insanların özellikle de kadınların anık düşüncelerinde, anlayışlarında, ahlak anlayışlarında olan değişikliklere çok dikkat edilmiştir. Bir çok eserde oğul ile baba, kız ile ana arasında düşünce, anlayış yönünden büyük fark vardı. Koca ile karının, kardeş ile kardeşin arasında da bu durumu görmek mümkündür. A. Durdiev'in "Annagözel" adlı hikâyesinde Annagözel ile kocasının düşünce bakımından oldukça farklı olduğu iyice anlatılmaktadır. Annagözel'in kocası, imamın yerini alamaz. Karısı ise onun tam karşısındadır ve çocuklarının rezil olmaması için kimin yeri olursa olsun almaya, geçmeye hazırdır.

Yazarların bazılarının kadın hürriyeti temasında yazdıkları eserlerinde kahramanların ahlak anlayışlarını . gelişmemiş gösterdiklerini /"Bagtılı Giz Bagdatda", "Şirin"/ söylemek gerekir. O eserlerde ana ile babanın tamamiyle aksine gidilir ve onlar eski düşünceli insanlar olarak canlandırılır. Hakikatte hiç bir ana-babanın öz çocuklarına kötülük etme meylinin, düşüncesinin olmadığı bilinen gerçektir.

Türkmen şiirinin, o devirden itibaren türlerini zenginleştirdiğini söylemek gerekir. Şiirin çeşitli türleri, şekilleri (siyasi, gerçek hayatla bağlı, tenkidi, satiriki, aşk, övgü), uzun şiirler (tarihi, aşk, hayata ait), şiir ile yazılan tenkidi fıkralar, fabllar, çocuk şiiri ortaya çıktı.Eski Türkmen edebiyatında oldukça seyrek görülen poemaların (uzun şiirlerin) çoğalması devrin önemli özelliklerinden biridir. B. Kerbabaev'in "Yaz Mövsümünde Bir Gözel", "Adatın Gurbanı", "Gızlar Dünyesi", "Amıderya", G.Burnunov'un "Tiryekkeş" "On Sekiz Gark Edilenler", A. Alamişov'un "Sona" "Söndü", Ş. Kekilov'un "Gızılbat Remont Zavodında", O. Taşnazarov'un "Batrak", "Bayramalı" (bitmedi). H. Çarıev'in "Garagaçlık" (bitmedi), A. Kekilov'un "Sonkı

Duşuşık", N. Pomma'nın "Yeniş", R. Seyidov'un "Lebap Gizi", B. Seytekov'un "Ot İçinde", Ç. Aşirov'un "Ayrılık" gibi uzun şiirleri (poemaları) Türkmen halkının tarihini ve yazıldığı devirdeki halk hayatının çeşitli durumlarını anlatmıştır. Onlar da zenginlik ve fakirlik, sosyal ve sınıfsal karşılık, savaş ve barışçılık, kadınların hak-hukukları gibi toplumsal meseleleri dile getirilmeye çalışılmıştır. Bunların dışında o eserlerde tire-tayfaların (aşiretlerin) arasındaki ilişkilerin, çeşitli halkları birbirine yakınlaştıran hró iseler beyan edilmektedir. Onların hepsini bir zincire düzen meseleler benzer olsa da, şairane çözümler, sonuçlar farklıdır. Fakat bu eserlerin çoğunda sınıf ve ahlak anlayışları, duyguları birbirine ters olan kahramanlar, kardeş bile olsalar, menfaatleri bakımından karşı karşıyadır.

Bu manada "Sona"dakiİalmazileSona'yı, "Batrak" poemasının kahramanlarını karşılaştırmak mümkündür.

Sözkonusu eserlerin dışında bu devirde çocuklar için B. Kerbabaev'in, G.Burunov'un, A. Kekilov'un, B. Seytekov'un bir çok poemaları, mäsalları, şiirleri yazıldı.

Lirik şiir de özgün gelişme içindeydi. N. Pomma'nın eserleri halk sanatının, yaratıcılığının dürdane kaidelerinden, yollarından ilham almakta, G. Seyitliev'in "genç şiiri"nde derin yürek hisleri, coşkunluğu duyulmaktaydı. R. Seyidov'un aşk ve peyzaj şiirleri insan duygusunun ince tellerine dökülmekteydi. Bu şairler müşahedeyle tabiat güzelliğine, insan kalbine aralaşmaya, girmeye meyletmekteydi.

Yirminci yıllarda başlayıp gelişen dram türü, birçok zorluklarla karşılaşmış olsa da, İkinci Dünya Savaşına kadar A. Govşudov'un "Cuma", A.Garhev'in "Ayna", B. Kerbabaev'in "Gösterim", T.Esenova'nın "Şemşat", A.Durdiev'in "Açar", "Pul", B. Amanov'la G.Burunov'un "Keymir Kör" gibi piyesleri yazıldı. Elbette, bugünün talebiyle, anlayışıyla bakınca o eserler hakkında yeni fikirler, yorumlar yürütmek mümkündür. Fakat onlar, kendi devirlerinin eserleri olarak halka hizmet etti. Bunun ötesinde o eserler, dram türünün gelişme ve olgunlaşma yolunu hazırlama imkanı vermişlerdir.

Binaenaleyh, XX. asrın başından itibaren Türkmen edebiyatı İkinci Dünya Savaşı'na kadar oldukça karmaşık, zor, fakat özgün bir gelişme göstermiştir. Onun gelişmesine siyasi, ideolojik ve toplumsal hadiseler zarar vermişse de Türkmen edebiyatı hayatı, gerçekleri olduğu gibi tasvir et-

moyo, vermeye çalıştı. Elbette, parti kararlarının ve liderlerinin baskısı neticesinde hayatı güllük gülistanlık olarak gösteren sanat eserleri de yazıldı. Gerçekte, hayatta olmayan bir şeyi söylemek, edebî yaratıcılığın tabiatına terstir. Gerçekleri saklayan o eserlerin ömrünün de kısa olacağını belirtmek gerekir.

İkinci Dünya Savaşı'na kadarki devir içinde Türkmen edebiyatı klasik şiirimizin ve Doğu şiirinin güzel taraflarını, kaidelerini kanma sindirdi, bünyesine soktu; bunun gibi Rusların ve Batının ileri, gelişmiş edebiyatının güzel taraflarını örnek aldı. Günümüzde Türkmen edebiyatı, çeşitli türlerle zenginleşen tam manasıyla bir edebiyata çevrildi. Eski edebiyatımızda olmayan edebî deneme, toplumsal yazılar (publisistika), hikâye, uzun hikâye, roman, dıram vb. türler edebiyatımızda layık oldukları yeri aldılar.

İşte, böyle bir durumda, edebiyatımız İkinci Dünya Savaşı devrine ayak bastı.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Türkmen halkı da öz sesini, gücünü kuvvetini faşizmin karşısına koydu. Türkmen yazarlarının bir kısmı-Nurmirat Sarihanov, Şalı Kekilov, Ruhi Ahev, Aşır Nazarov, Ata Nıyazov, Nagım Aşırov gibiler faal kalemlerini, savaş silahlarıyla değiştiler. Onların bir kısmı savaş meydanlarında kahramanlık gösterip, kahramanlar gibi öldüler. Yazarlar, faşizme karşı nefretle yoğrulan bazı eserlerini daha savaş meydanlarında yazdılar. Bunlara misal olarak N. Sarihanov'un "Yagıtıhga Çıkanlar" uzun hikâyesini, "Töley" hikâyesini, N. Pomma'nın "Adıgimin Yolu" gibi onlarca şiirini, Ş. Kekilov'un Türkmen lirik poemasının (uzun şiirinin) ilk örneği olan "Kareliya Cennelinde" adlı eserini ve başkalarını göstermek mümkündür.

Bu adı geçen eserlerin arasında ayrıca belirtilmesi gereken "Kareliya Cennelinde" poemasıdır. Yazar bu eserinde kendisinin lirizmde, lirizm düşüncesinde olgunlaşmasını göstermekle kalmamış, bütün Türkmen halkının inancının savaş gibi dehşet verici hadisenin karşısında ağızbirliği içersinde birleştiğini, bu meselede onlara, tabiatın bile yardımcı olduğunu, canlı-cansız bütün varlıkların yaşama, hayat hasreti içinde kalmasından öte daha büyük bir trajedinin olamayacağını oldukça heyecanlı bir şekilde anlatır; canlandırır. Poema adından da anlaşılacağı üzere Kareliya ormanlarında olan savaş yerinde yazılmıştır. Bununla birlikte onda Türkmen'in millî duyguları inceliklerle verilmiştir; gösterilmiştir.

Savaşın dışında kalan yazar ve şairlerimiz de bu devirde oldukça verimli çalışıp, devrin taleplerine cevap verebilen, belli derecede edebî hadiseye çevrilen, edebî kimliğe sahip bir takım eserler yazdılar. B. Kerbabaev'in "Gurban Durdı", B. Soltannıyazov'un "Kerim Dos" uzun hikâyeleri, A. Govşudov'un "Gandım Avcının Maşgalası" hikâyesi, "Mehri-Vefa" romanı, A. Kekilov'un şiirle yazılan "Söygi" romanı, D. Haldurdı'nın "Gaçgak" baladı vb. bu eserlerin arasındadır. Bunun böyle olması, onlardaki vakaların, Mehri, Vefa, Gurt Gart, Kelce Söhet, Ogulnabat, Begenç, Akmirat gibi kahramanların ikballerinin, kaderlerinin savaş yıllarının kötü acı gerçeği ile oldukça bağlı olarak anlatılması, tasvir edilmesi, yüzündendir. Ondan sonra onlar Türkmen edebiyatını yeni forma ve mazmunla, canlı tiplerde, karakterlerle güzel duygularla zenginleştirmişlerdir de "Söygi" romanı bu bakımdan oldukça farklılık arz eder. O, Türkmen edebiyatında şiirle ilk yazılan Irro-epik eserdir. Şair, her bölümün başına dünya edebiyat hazinesinden en tesirli, en etkili sözleri, satırları epik-raf olarak yazmıştır. Romandaki şiir şekilleri de özgündür. Roman vakalarının iç kuruluşu yönünden de tamamiyle yenidir.

İkinci Dünya Savaşı teması, savaştan sonraki yıllarda da geniş olarak işlendi. Bununla birlikte bu devirde gözönünde tutulan temanın iki kolda işlendiği, yayıldığı bilinmelidir. Birinci kol, akım, doğrudan doğruya savaş; ikincisi savaş devrindeki cephe gerisinin gerçekleriyle, hayatıyla ilgilidir. S. Ataev'in "Gazap", R. Ahev'in "Gahrıman Seherin Oğlu", N. Cumaev'in "Aydıgdı Tahırov", "Uruş Odu", "Yahnı Yılların Hekayatık", A. Orazmiradov'un "Yerden Ot Çıkıyor", R. Escnov'un "Cahanda Uruş Boryarka", "Dünyede Sen Bar", "Tepbedi Okalanlar", N. Aşırov'un "Yürek ve Yarag", A. Geldiev'in "Ol Bizin Obadaşımız" gibi roman ve uzun hikâyelerde, aynı şekilde A. Durdiev'in, A. Nazarov'un irili-ufaklı çok sayıdaki nesir eserlerinde esasen savaş, cephe olayları tasvir edilmiştir, anlatılmıştır. B. Hudaynazarov'un, T. Cumageldiev'in, H. Melaev'in, R. Gelenov'un, G. Seyitmedov'un, A. Paytıg'ın, N. Bayramov'un, A. Canmiradov'un, R. Allanazarov'un, S. Annashedov'un, A. Tagan'ın eserlerinde ise daha ziyade faciah devrin Türkmen obasında meydana getirdiği zorluklar, güçlükler her yönüyle geniş olarak anlatıldı. N. Hocageldiev'in "Ene" romanı, B. Hudaynazarov'un "Argış", "Hasar" uzun hikâyeleri (povestleri), A. Tagan'ın "Uruş Haçan Gutaryar" hikâyesi, S. Anashedov'un "İgrar" romanı vakaların psikolojik, estetik ve heyecan derecesiyle, edebî, sanatsal olgunluğu ile seçilir.

Savaşın sonraki halk ekonomisini düzeltme yıllarının Türkmen edebiyatı da, klasikleşmiş, millî medeniyetimizi özgün bir şekilde zenginleştiren bazı eserleri verdiği, meydana getirdiği için kıymetlidir. Nesir yönünden misal için B. Kerbabaev'in "Aygıtlı Adım" romanı esaslı bir şekilde bu devirde okuyucuya kavuştu. A. Govşudov "Köpetdağın Eteğinde" romanını yazdı. Millî edebî sürecin inkişafının, gelişmesinin bu devrinde "ak damga" olarak iz bırakan "barış savaşsızlık teorisi" bu devrin edebî eserlerinin çoğuna öz mührünü bastı. "Köpetdağın Eteğinde" romanı "Aysoltan" uzun hikâyesi ve B. Seytekov'un çok sayıdaki uzun hikâyelerindeki gerçek olaylar bunun gibi kötü bir kaba sokuldu. Bununla birlikte aynı Köpetdağın Eteğinde" romanındaki oba ekonomisi temasında yazılan benzer eserlerden onun (Köpetdağın Eteğinde romanının) az da olsa farklı olduğunu söylemek lazımdır.

Kabiliyetli yazar H.İsmayılov'un uzun hikâyeleri gençlik hayatını genişçe, etraflıca gösterdiği, onların özelliklerini, sıkıntılarını derin bir şekilde açmasıyla, işlemesiyle arıldı, seçildi. Şiir konusundan söz edince G. Seyitliev'in coşkun vatandaşlık şiirleri, A. Kekilov'un "Söygi" romanı, Ç. Aşırov'un "Ganlı Saka" üçlemesi gibi ilk kitapların halk anlayışını, toplumsal ruhu, psikolojiyi terbiyelemekte büyük rol oynadıklarını belirtmek gerekir. G. Muhtarov'un "Allan Ağanın Maşgalası" adlı meşhur dramı da bu devirde yazıldı.

Ellinci-altmışıncı yılların Türkmen edebiyatına bazı yeni yetenekler girdi, koşuldu. Bu devirde edebiyatı B. Hudaynazarov'un "Gızgın Sehra", "Göreş Meydanı", K. Gurbannepeşov'un "Taymaz Baba", "Gumdan Tapılan Yürek", "Ata ve Oğul", "Acı Günler, Süycü Günler" gibi nesir ve nazım eserlerini, M. Seyidov'un, A. Hayıdov'un şairanelikle eylenen derin mazmunlu şiirlerini verdi. İ. Nuriev, G. Ezizov, A. Agabaev, H. Kuliev gibi kabiliyetli gençleri ortaya çıkardı.

Burada, bugünün bakış açısıyla bakınca "Taymaz Baba" tipinin önemini ayrıca işaret etmek gerekir.

Taymaz Baba, komünist toplumda hiçbir şey hakkında hür olarak düşüneyemeyen, ona hakkı da olmayan; üstten, yukarıdan söylenenlere uyan, dinleyen halkın kederini, derdini belli derecede azalttı; eksiltti. Ona teselli verdi; insanların dikkatini siyasetten uzaklaştırıp kendine doğru çevirtti. O, bütün zorluklara, güçlüklerle rağmen, dikkat etmeden yaşamayı, klasik olarak söylenildiği gibi "Beş günlük devranı" havası yüksek ümitli olarak geçirmenin mühim olduğunu aşka meşke, eğ-

lenceye düşkünlüğü ile halkı gönlüne koymayı, başardı. Bunun için de üstad şairin yarattığı bu tip, okuyucunun gönül mülkünün rüzgârını tazeledi, onu yaşamaya, hayata heveslendirdi, şevketti.

Göz önünde tutulan yıllarda B. Kerbabaev, G. Gurbannehedo, A. Atacanov, A. Kovusov, G. Seyitliev, N. Pomma, Ç. Aşırov gibi edebî yaratıcılıkta oldukça fazla tecrübeli yazarlar da velud bir şekilde eser verdiler. Bu iki grubun, kabaca söyleyende "ihtiyar" yazarlarla edebiyata biraz geç olarak katılan "genç" yazarların bu devirdeki eserleri karşılaştırılınca onların arasındaki bir çeşit "yakınlığı" hissetmek mümkündür. Hatta B. Hudaynazarov, nesir tarzındaki eserlerin de bile lirik stili baş planda tutardı. K. Gurbannepeşov, halk tarzı hikâyeye etmeyi, halk şiirinin şekillerine dayanırdı. M. Seyidov, şiirine felsefi ahenk verirdi. G. Ezizov, Rus ve Avrupa klasik şiirinin kaidelerini kullanırdı. A. Agabaev, duyguların karşılıklı sistemi ile aralaşırdı. Üstadlar ise dünya edebiyatının tasvir stilini; fikirleri düşünceleri gergin, tartışma zemininde işleme usûlüne ve Türkmen klasik edebiyatının geleneğini; usûllerini devam ettirmekteydiler. B. Seytekov'un "Giz Salgıdı", "Doğanlar", G. Kuliev'in "Gara Ker-ven", "Yan Bermez Alcirli", N. Pommanın "Garakar", Ha Deryaev'in "ikbal", G. Gurbannehedo'nun "Çakılık", A. Kekilov'un "Söygi" (son cildi), Ç. Aşırov'un "Ganlı Saka" üçlemesinin son bölümleri, G. Seyitliev'in "Adam ve ikbal" adındaki şiir külliyyatı bu görüşü doğrulamaktadır.

Bu devirde dram ve çocuk edebiyatında da gelişmeler sağlandı. G. Muhtarov'un "Otuzuncu Yıllar", "Hovplı Kök", N. Geldiev'in "Tagın Pank", T. Taganov'un "Guyruksız Tilki", O. Akmemedov'un "Yalangaç Adamlar" piyesleri bunun misalidir. K. Tannguliev'in, A. Baymıradov'un, K. Gurbannepeşov'un, M. Seyidov'un ve Y. Pirguliev'in çok sayıdaki kitabı okuyucuların gönlünü avladı, çekti. Netice olarak Türkmen yazarları nesir, şiir ve dram tarzındaki eserlerinde hayatın bir çok problemini işleyip, bazı edebî çözümler bulup Artık, Ayna ("Aygıtlı Adım"), Ayna, Sparmırat, Akcagül, Kasım ("Doğanlar"), Uzuk, Berdi ("ikbal"), Gülzar, Yusup ("Sumbar Akyar"), Selbi ("Yuvaş Gelin"), Söyün ("Görey Meydanı"), Taymaz ("Taymaz Baba") gibi devrinin yüzünü ağartabilen birçok canlı tipleri, şekilleri dünyaya getirip Türkmen millî edebî hazinesini belli oranda zenginleştirdiler.

Yetmişinci yıllarda Türkmen edebiyatı bütün türlerde gelişmesini devam ettirdi. Bu devirde yurdumuzda edebi-toplumsal hadise hükmünde

değerlendirilen birçok eser yazıldı. Özellikle de Türkmen nesri hem sayı olarak, hem nitelik olarak gelişmesini devam ettirmiş, bu türde halkın muhteşem tarihini açıp göstermeye, inceleyip araştırmaya meyledildi. Yazar B. Seytekov'un "Doğanlar" epopesinin devamı olan "Bedirkcnt", G. Kulıcv'in "Gara Kerven", "Emirin İlcisi", N. Cumaev'in "Düynki Adamlar", R. Esenov'un "Sehradaki Salgınlar", Y. Memmediev'in "Sapak" romanlarında da tarihi, tarihi-yenilik hadiseler doğru olarak işlendi.

Bu devirde nesrin izah romanı, kronolojik roman ve dokümental (belgelere dayalı) roman gibi şekilleri de ortaya çıkar. Roman türü, sanat yönünden de olgunlaştı. Gerçek hadiselerin birbirine benzer tarzda kuru bir şekilde beyan edilmesinin yerine kahramanların iç dünyasına derinlemesine girme, aralaşma usülleri, psikolojik sahneler oluştu.

N.Hocageldiev'in "Gülle Değen Sünbüllcr", B. Hudaynazarov'un "Akar Suvun Aydımı" romanları ve başka bir çok eser buna örnek olabilir.

Sözkonusu devirde Türkmen nesri İkinci Dünya Savaşı temasını devam ettirip, gazaplı, acı savaşı bütün yönleriyle, Türkmen halkının ona katılmasını, onunla alakasını açıkça göstermeye çalıştı. Bu tarz eserler arasında N. Cumaev'in "Aydogdı Tahirov", B. Hudaynazarov'un "Hasar", "Argış", A. Tagar'ın "Uruşdan Sonkı Söveş", "Aylganç Baharın Cıbarlı Günü", A. Nazarov'un "General", A. Durdiev'in "Dur, Kimsin?" roman ve onun hikâyelerini saymak mümkündür.

Yetmişinci yıllardaki Türkmen nesrinde, günümüzün temaları da derin ve etraflıca işlendi. Devrin ortaya attığı toprağa, yere dikkat etmek, korumak, tabiatı korumak vb. birçok girift problemleri H.Deryaev'in "Harasat", "Mukaddes Ocak", G.Gurbanshedov'un "Toylı Mergen", A. Atacanov'un "Öz Tanışların", B. Hudaynazarov'un "Akar Suvufi Aydımı", A. Hayıdov'un "Million Adım", T. Cumageldiev'in "Bağrımızın Badaşanı" gibi eserlerde edebî olarak işlendi, çözüldü.

Bu devirde nesrin hikâye, deneme gibi türleriyle birlikte povest (uzun hikâye) türü de çok kullanıldı. Bu devirde yazılan B. Seytekov'un "Sancı", "O badaslar", "Pervana", "Tekep bir Giz", "Tilla, Senin Işkında" ve "Gökten Gırlan", "Yağtı Cahan" gibi bir çok uzun hikâyesi üretim; genel olarak "oba" temasına hasrolunan (yazılan) A.Gurbanov'un "Otça", N. Hocageldiev'in "Övrülüşik", T. Cumageldiev'in "Başagay", T. Gurbanov'un "Armanım", B.Hudaynazarov'un "Izçının Gözleri", H.Melyaev'in "Yalın" gibi eserlerinde kah-

ramanların hasleti, özelliği; hareket edişi, hayat hadiselerine, hayatın problemlerine katılımı çoğu zaman ahlaki durumlarla; alakalandırılarak anlatıldı.

Türkmen şiirinin büyük temsilcileri Ç. Aşırov, A. Atacanov, B. Hudaynazarov, A. Hayıdov, T. Escnov, K. Tanngulıcv, N. Bayramov, Y. Pirguhev gibi şairler yetmişinci yıllarda nesir ve dram türlerinde eser yazmaya dört elle girişmişlerse de, şiir türü kendi gelişmesini devam ettirdi. Şiirin büyük üstadları K. Gurbannepesov'un, M. Seyidov'un, H. Durdiev'in ve diğer bu devirde edebiyata inançla giren genç yeteneklerin yaratıcılığı ile bu tür, yeni merdivenlere, basamaklara kadem bastı. Bu devrin şiirinde, lirik şiirler ve poemalar çoğaldı. O eserler, K. Gurbannepesov'un "Toprak", "Menzil", B. Hudaynazarov'un "Ene Süydi", A. Atacanov'un "Men Size Baryan", M. Scyidov'un "Dunm Mukamı", A. Kovusov'un "Yıllar Hem Tolkunlar", A. Omarova'nın "Ömrümin Güli" gibi külliyatlarında toplandı. Bu devirde şiirin yetenekli, usta temsilcileri olarak kendilerini gösteren H. Kulıcv'in "Seher Salamı", G.Ezizov'un "Serqay", A. Agabaev'in "Günlerin Bir Günü", "Çalsana Bağşı", K. İlyasov'un "Gözbaş" gibi külliyatları, B. Cüt-diev'in, İ. Nurlıv'in, A. Gurbannepesov'un poetik eserleri okuyucuya kavuştu. Yetmişinci yılların Türkmen şiiri duygu zenginliğiyle ve insanın ruhî dünyasına tesir edebilen olgun, kâmil şiir özellikleriyle edebiyata girdi.

Yetmişinci yılların Türkmen dramı birçok orijinal eserlerle tiyatrunun repertuvarını zenginleştirdi. Bu devirde oldukça velüd olan dram, tiyatro yazarı G. Muhtarov'dur. O bu yıllarda "Kim Cenayatke", "Şeytan Zuryatlan", "Brigadir", "Agtıklam Bolsa Öylencek" vb. birçok tiyatro eseri yazdı. Bu devrin tiyatrosu edebiyata T. Esenova'nın "Gelin Gelyer", G. Gurbanshedov'un "Dökülmedik Gan", "Tavus", "Menli", H. Deryaev'in "Mehri", "Hocanepes" piyeslerini verdi.

Türkmen edebiyatı halk hayatını, yaşayışını real olarak anlatma tasvir etme, insan kalbine derin bir şekilde girme, aralaşma geleneğini devam ettirerek sekseninci yıllara ayak bastı.

Sekseninci yıllarda Türkmen edebiyatı bütün türlerde gelişmesini devam ettirmekle birlikte, bu devirde esasen tarihi ve tarihi şahıslar hakkındaki romanlar yüzlerini oldukça aydın bir şekilde gösterdi. Bu yıllarda G. Kulıev'in "Magtımgulı", "Gül-cemal Han", A. Atacanov'un "Teke Gizi Tatyana", B. Hudaynazarov'un "Suvufi Isı", A. Tagan'ın "Sarağt Galası", T. Cumageldiev'in "Gara Yıldırım", H. Divanguliev'in "Çuval Bağşı", Y. Memmediev'in

"Sapak" romanları Türkmen nesrine büyük katkı oldu. Sekseninci yıllarda tarihi romanın Türkmen edebiyatında tür,olarak layık olduğu yeri aldığı söylenebilir.

Totaliter, baskıcı rejimin hüküm sürdüğü yetmişinci yıllarda,c emiyette meydana gelen durgunluk edebiyatı da etkilemiştir. Yazarlarmy araticılık rehberliği, yol göstericiliği yüzünden, hayat gerçekleriyle olan alaka, sınırlandırıldı. Hayattaki noksanlıklar artıyordu; daha da kötüleşiyordu. Bu ise problemlerin oluşmasına sebep olan durumların üstünün örtülmesini, gizlenmesini getirmekteydi. Edebiyat, bu durumdan bir çıkış gözlemekteydi. Çıkış olarak hayatta karşılaşılan noksanlıkların, eksikliklerin karşısında aktif olarak savaşılan kahramanı öne sürmekteydi. Böyle kahramanların edebî tipi N. Hocageldiev'in "Bağışla, Yarım", T. Cumageldiev'in "Bağrımızın Badaşanı", A. Atacanov'un "Öz Tanışların" romanlarında ve başka Türkmen nesircilerinin birçok eserinde yetmişinci yıllarda yaratıldı. Bu gelenek sekseninci yıllarda G. Kuliev'in "Gicigen Ökünç", B. Hudaynazarov'un "Insabın ızası" romanlarında, H. Divanguliev'in "Şatlık Şemsitdinoviçin Doglan Günü" uzun hikâyesinde (povestinde) devam ettirildi. Bu eserlerde hayatta hüküm süren yapanın yanında kâr kalması, yalancılık, dolandırıcılık, ahlak bozukluğu gibi meseleler edebî tiplerde ifadesini buldu. O meseleler edebî tiplerde ifadesini buldu. O meseleler, yazarların uydurduğu, tasarladığı şeyler değildi, hayatın gerçekleriydi.

Sekseninci yıllarda yazılan "Çayremek" (R. Escnov) uzun hikâyesi de adından da anlaşılacağı üzere, ahlak değerlerinin, insanlar arasındaki ilişkilerin çürümesine sebep olan şöhret severlik, bürokratiklik, dünya hırsı gibi hataların, noksanlıkların karşısına çıkan, yazarların güçlü sesiydi.

Söz konusu devirde yazılan A. Payıt'ın "Darkaç", H.Melaev'in "Melgun", O.Yagrarov'un "Duman Daganda" romanları da durgunluk yıllarının noksanlıklarını, eksikliklerini açıklamaya, işlemeye hasredildi. Bu devirde edebiyata güçlü bir şekilde giren K.Kuhev'in, O.Ödeev'in, A.Allanazarov'un, C.Hudayguliev'in, A.Nurmemmedov'un, Y. Annagurbanov'un, A. Örcv'in ve G. Daffatarov'un uzun hikayeleriyle hikâyeleri Türkmen nesrinin hem tema çeşitliliği bakımından, hem de edebî arayış, niyet bakımından isteğinin, arzusunun yüksek olduğunu şahitlik eder.

Sekseninci yıllar, Türkmen şiirinin önceki devirlerin edebî kaidelerinin, anlayışlarının, edebî

tecrübesinin ve şairane kalıplarının esasında hareketlenip geliştiği yıllar oldu. Büyük epik karakterli şairane eserler yazılmamış olsa da, bu devirde Türkmen şiiri millî renginin, millî hasletinin belirmesi, ortaya çıkmasıyla ve şekil ve mazmun yönünden yenilik hareketleriyle temayüz etti.

K. Gurbannepcsov, M. Scydiv, B. Hudaynazarov, S. Öreycv gibi şairler velüd bir şekilde çalışarak "Yedi Yaprak", "Düyun, Şu Gün", "Senin İşkında", "Buysanç Baş", "Ene Mehri", "Mertebe", "Gözlerim Seni Gözler", "Menin Duygı Dünyemde" gibi kitaplarını okuyuculara ulaştırdılar. Bunlardan başka bu yıllarda A. Agabaev'in "Mizan", A. Atabacv'in "Gumsagat", A. Gurtgeldiev'in "Dag Gürgüdi", A. Hayıdov'un "Söygi Alamatlan", N. Recebov'un "Yıldız Dağı", A. Memmedov'un "Ovadan Gızlar", "Sığırlar Desesi", B. Gütdiev'in "Gövün Birası", "Sığırlar Kökeni" gibi onlarca şairane külliyyat okuyucuların dikkatine sunuldu. Onlar halkın beğenisini kazandılar. Bu kitaplara giren eserler, şairlerin toplumsal hadiselerle çeşitli edebî usüllerle özgün bir şekilde giriştiklerini gösterdi. Misal olarak K. Gurbannepesov, şiir ve poemalarına halkı, millî ahengi, sesi solumakta maharet göstere". Onun şiiri, dünya ve insan hakkındaki felsefi düşüncelerle yoğruldu. B. Hudaynazarov, eserlerinde ortaya attığı, öne sürdüğü ahlaki, felsefi fikirlerini ince duygularla süslemiş; S. Örcv ise doğru, fakat tenkidi stili şiirinin özüne sindirdi.

Bu devirde G. Şamiev'in, N. Recebov'un, K. Gurbanmiradov'un, K. Nurbadov'un, A. Gurbannepesov'un, N. Bayramov'un, Y. Pirguhev'in, N. Annatieva'nın, S. Yazova'nın, G. Şaguleva'nın, G. Aşirov'un, A. Taşov'un, K. Ilyasov'un külliyyatları da şiir tutkunlarının eline kavuştu. Onlar da esas olarak halkların dostluğu, oba hayatı tabiat, insan ve aşk temaları yer aldı.

Sekseninci yıllar, eski SSCB'deki baskıcı rejimin kötü kalıntıları, taraflarını ortadan kaldırmak için meydana gelen bazı siyasi olayların çokluğu ile dikkati çeker. Açıklık, demokrasi, yeniden kurma siyaseti bu devirde ilan edildi. Daima devir ile, devrin anlayışıyla birlikte giden, hareket eden edebiyat, bu yenilikleri de kendisine aksettirmekten geri kalmadı. Bununla ilgili olarak Türkmen şairleri insan, toplum, din ve millî gelenekler, görenekler hakkındaki temaları işleyerek bir çok güzel şiir yazdılar. B. Cütdiev'in, A. Bugaev'in ve G. Daşgınoy'un yaratıcılığında, sanatında bu gibi eserler oldukça çoktur. Ayrıca K.

Gurbannepcsov'un "Aktual Poema Ya Da Goş-gular Çemeni" adlı Poeması da şairane bir olay olarak okuyucuların yadında kaldı. Şair, insanlığa mahsus olan hareket ve davranışları işlemektedir, insanın, vatanın, cemiyetin kısacası bütün halkın yapması gereken şeylere ait fikirler, görüşler esere sokulup durgunluk yıllarının "ak tegmilleri" (güzel ilkeleri, kaideleri) tenkit edilmektedir.

Sekseninci yıllarda yıllarda Türkmen şiirine yeni yetenekler de katıldı. A. Nurmemmedov, M. Babanazarov, A. Bayrıev, Y. Annagurbanov, D. Gurbanov, A. Hocanıyazov, Ş. Geldimmemedova gibi kabiliyetli şairler şiir dünyasına emin bir şekilde girdiler.

Sekseninci yılların Türkmen şiiri tamamıyla ahlak, insaf gibi bütün insanlığa ait değerlere yöneldi. Bu cihetten K. Gurbannepcsov'un "Rubagı-Poeması", "Yürek Poeması", "Okııcı Hatı Esasında Dören Soval-Cogap", "Hasratlı Monolog" adlı eserleri, N.Recebov'un ve A. Ataboev'in bir çok şiiri, A. Gurtgeldiev'in, A. Annadurdiev'in, T. Yaylanov'ın ve K. İlyasov'un rubaileri devre uygunluğu ile temayüz etti.

Bu devirde Türkmen şiirinin tematik kuruluşunun; yapısının genişlediğini, zenginleştiğini hatırlamak gerektir. Zamanımızda şiir meydanına Gorkut Ata, Oğuz Han, Gökdepe Galası gibi ve dinî inançlarla bağlı temaslarda yazılan eşerler de yoğun olarak girmektedir.

Türkmenistan'ın bağımsızlığı, millî kıvanç, övünç, halkını muhabbetle, sevgiyle ısıtan Saparmırat Türkmenbaşı'ya minnetd arlık ve ona olan sınırsız güven, sevgi de şair kalbini çüşa getiren, coşturan ayrı bir tema olarak Türkmen şiirine girdi.

Bağımsız Türkmenistan, onun dost, ağzı bir ve çalışkan halkı, ferasetli liderleri S.A.Niyazov'un rehberliğinde yol göstericiliğinde "On yıllık kalkınma" programını açıklayıp, uluslararası ilişkilerinde, ekonomide, medeniyette, ilimde, ve sosyal konularda asırlık ilişkileri gerçekleştirmektedir. Bu büyük işlerin edebî tarihini, salnamesini, günümüzün kahramanlarının güzel şeklini, tasvirini yaratmak, yazmak, doksanıncı yılların Türkmen edebiyatının vazgeçilmez, bir kenara atılmaz vazifesidir.

AŞIRORAZOV
Filoloji İlimlerinin Doktoru

